

Prof. dr. Jerca Vodušek Starič – sedemdesetletnica

21. marca 2020, med epidemijo »korone« je, tudi zato manj opaženo, dr. Jerca Vodušek Starič, upokojena redna profesorica za novejšo zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru, obhajala življenjsko obletnico, ki je včasih veljala že za pravi čas za življenjski, in glede na mesto, v osrednjem glasilu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, predvsem strokovni obračun. Medtem se je podaljšala tudi življenjska in delovna starost zgodovinarjev, tako da tudi za Jerco Vodušek Starič velja, da še ni rekla zadnje (strokovne)

besede, še posebej če vsaj malo poznamo njene načrte.

Jerca Vodušek Starič je, kot velika večina zgodovinarjev naše generacije, študirala zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani v prvi polovici sedemdesetih let prejšnjega stoletja. K temu si je izbrala študij umetnostne zgodovine. Jerca, kot jo pisec nagovarja, izvira iz diplomatske družine. Oče dr. Žiga Vodušek je bil vidna osebnost v slovenskem odporniškem gibanju, zvezni funkcionar, diplomat in večkratni veleposlanik, zato je mladost preživela izven Slovenije. Tako se je Jerca kot osebnost oblikovala bolj široko, še pred študijem je videla marsikaj sveta in tudi maturo opravila v mednarodnem okolju. To ji je pri njenem strokovnem izoblikovanju, poleg dobrega znanja tujih jezikov, dalo veliko dodatne, drugačne, tudi nezavedne podstati, da je zgodovino dojemala malce drugače. Najbrž je v družinskem okolju tudi korenina tega, da jo je posebej privlačila politična zgodovina.

Raziskovalna pot jo je usmerila v sodobno zgodovino. S študentsko Prešernovo nagrado nagrajeno diplomsko delo o konceptih programa Zedinjene Slovenije v obdobju od 1848 do 1873 je bilo priporočilo za delovno mesto na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer je postala članica prve raziskovalne skupine za zgodovino socialističnega obdobja Slovenije, »povojne zgodovine«, ki s(m)o ji tedaj številni še izrekli vprašanje, kako sploh bo (že) del zgodovinarja. Dejansko je bila tudi prva in sprva edina med zgodovinarji na Slovenskem, ki je ugriznila v to jabolko, a je bilo za njen vehementen in samozavesten značaj stanje nezorane ledine velik izziv. Inštitut je tedaj za uresničitev ene od svojih nalog izoblikoval

raziskovalni program Zgodovina Slovencev 1945-1976, v katerega koncipiranje je velik prispevek vtkala jubilatka, tako glede metodoloških, vsebinskih in izrazoslovnih, in nenazadnje viroslovnih vprašanj. V njem so našle svoje mesto tudi njene raziskovalne naloge, najprej vloga sindikatov in nato vzpostavitev samoupravljanja. Magistrsko delo Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953 je leta 1979 ubranila na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Študijo je z enakim naslovom izdala v knjižni obliki štiri leta pozneje, v žal že odmrli eminentni zbirki založbe Obzorja Documenta et studia historiae recentioris.¹ Prvo zgodovinopisno delo o problematiki, ki so jo tedaj obdelovali predvsem družboslovci, je seglo globlje kot zgolj analiza normativnega dela t.im. samoupravljanja, tudi s prikazom konkretnega procesa v Železarni Jesenice, temelječega na virih delavskega sveta in upravnega odbora. Že ob tem delu je pokazala Jerca Vodušek Starič eno svojih značilnih potez, veliko prizadevnost pri odkrivanju in uporabi še neuporabljenega arhivskega gradiva. To je pokazala tudi pri izpeljavi izdaje zbranih del Borisa Kidriča, kjer je opravila poglobljeno delo pri iskanju in izboru njegovih povojnih del. Nikakor pa ne gre zanemariti njenega dolgoletnega dela v monumentalni Enciklopediji Slovenije, kjer je bila od prve ure do zadnjega zvezka urednica za obdobje po letu 1945, pa tudi avtorica vsebinsko pomembnih gesel.

Svojo raziskovalno pot je nadaljevala z raziskovanjem tematike delovanja političnega sistema v obdobju »administrativnega socializma«. Osredotočila se je na vprašanje političnega razvoja, s tem pa predvsem delovanja KPJ in v Sloveniji KPS do začetka petdesetih let. Ključno vprašanje ni bilo nič problematično, saj je bilo jasno, da je zmagovita partizanska stran po vojni prišla na oblast, na tej poziciji pa je tudi še vedno bila. Res pa je, da so to dobo politični akterji že radi pozabili in veličali samoupravno obliko jugoslovanskega socializma, ki je tedaj dobila končno obliko. Jerca Vodušek Starič je svoje raziskovanje, ki ji je bilo osnova za prijavo doktorske disertacije z naslovom Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945-1952, že lahko razvijala v bolj sproščenih osemdesetih letih, ko so se odpirala nova vprašanja, skupaj s problematiziranjem zgodovinskega dogajanja med in ob koncu vojne. Raziskavo je v naslednjih letih poglobila pri samem temelju tega obdobja, komunističnemu prevzemu oblasti kot osnove za politični razvoj v letih 1946-1952, kar je odražal podnaslov doktorskega dela Revolucija in država (1944-1946). Jubilatka je tako to obdobje opredelila širše, v konceptu vzpostavljanja in razvoja socialistične politične oblasti v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, katere (nekoliko specifičen) del je slovenska bila, ter nazorno in podrobno pokazala, da KPJ ni vstopila v prazen prostor, temveč je v obdobju politizacije vojne 1944-1945 in prvem povojnem letu z nepolitičnimi sredstvi tako ali drugače izločila vse konkurente in ostale nasprotne in potencialno nasprotne politične sile, kar je označila za revolucijo od zgoraj. V to smer se je gibal njen raziskovalni moto. Vmes je ugotovila, da se mora začeti pri temelju, samem prevzemu oblasti leta 1945 in oblikovanju političnega izhodišča tja do konca naslednjega

¹ Jerca Vodušek Starič Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953. Založba Obzorja: Maribor, 1983.

1946. leta. Po desetletju se je delo, ki je medtem raslo, tudi transformiralo, tudi na podlagi sveže dostopnih virov vključno z delom gradiva varnostne in politične policije Organa za zaščito naroda oziroma Uprave za državno varnost. Doktorsko disertacijo *Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945-1952. Revolucija in država (1944-1946)* je predložila leta 1990 in jo ubranila maja 1991. Disertacijo je v knjižni obliki izdala Cankarjeva založba leta 1992.² Štirinajst let pozneje je viroslovno dopolnjeno verzijo izdala tudi v hrvaškem prevodu, pri založbi P.I.P. Pavičić v Zagrebu.³ Že goli datumi kažejo, da je delo, ki je prva podrobna analiza delovanja KPJ med prevzemanjem oblasti, sovpadla z osredjem slovenske osamosvojitve in politične ter oblastne transformacije. Tudi zato, poleg politično občutljive teme je imelo v širši slovenski laični in strokovni javnosti velik odmev. Rezultanta je bila tudi nagrada Republike Slovenije za znanstvenoraziskovalno delo avtorici v naslednjem, 1993. letu. Avtorica pa se je uveljavila kot ena najbolj vidnih slovenskih zgodovinarjev. Sama je, z distance petnajstih let, zatrdila, da so vse poznejše zgodovinske analize le potrdile njene ocene iz začetka devetdesetih let, obžalovala je le, da je premalo pisala o vlogi nasilja v revoluciji. Kar pa po mnenju podpisanega ne velja, saj se mnogim (poznejšim) delom pozna, da jim ukvarjanje z nasiljem kot sredstvom demonizacije komunistov zabriše vprašanje konteksta, torej samega prevzema in ohranjanja oblasti KPJ/KPS. Knjiga sama pa je do danes postala standardno delo za to obdobje.

Takoj nato se je Jerca ponudila pomembna pedagoška priložnost – mesto predavatelja za novejšo zgodovino na mariborski Pedagoški fakulteti. Posredovati znanje študentom, jih usmeriti na relevantne teme, jo je po lastni izjavi osebno privlačilo, spodbujale pa tudi porasle ambicije zgodovinskega oddelka na mariborski univerzi. Tam je nato v desetletju dela postavila temelje pedagoškemu kurikulumu, ki se je po njenem prizadevanju razlikoval od tedaj edinega merila, ljubljanskega oddelka za zgodovinske. Leta 1996 se je na Pedagoški fakulteti tudi zaposlila in postala profesorica s polnim delovnim časom, raziskovalno pa še vedno vključena v projekt izdajanja virov, ki ga je vodil Inštitut za novejšo zgodovino. Potem ko je leta 1991 pridobila docentski naziv in naziv izrednega profesorja leta 1997 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, jo je Univerza v Mariboru leta 2002 izvolila v naziv rednega profesorja. Več let je predavala tudi novejšo pravno zgodovino na Fakulteti za državne in evropske študije.

V devetdesetih letih se je jubilatka začela intenzivno ukvarjati z novo temo, s protifašističnim odporom izven narodnoosvobodilnega gibanja, tako iz lastne raziskovalne zavzetosti glede usod liberalnih politikov kot iz sproščenega gradiva – personalnih dosjejev Ozne/Udbe – iz arhiva Sove. Rezultata te usmeritve sta knjigi »Dosje Mačkovšek«⁴ in monografija Slovenski špijoni in SOE⁵. V prvem je z

² Jerca Vodušek Starič: *Prevzem oblasti 1944-1946*. Cankarjeva založba: Ljubljana, 1992.

³ Jerca Vodušek Starič: *Kako su komunisti osvojili vlast : 1944-1946*. Naklada P.I.P. Pavičić: Zagreb, 2006.

⁴ Jerca Vodušek Starič: »Dosje Mačkovšek« Zbirka Viri, št. 7. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.

⁵ Jerca Vodušek Starič: *Slovenski špijoni in SOE 1938-1942*. Samozaložba: Ljubljana 2002.

gradivi, ki jih je Ozna in UDV zbrala v dosjeju Janka Mačkovška, z uvodno študijo in komentarji prikazala delovanje Slovenske zaveze v letih 1942-1943. Zbirka je ena najpomembnejših izborov gradiva o političnem in stvarnem delovanju strani – zlasti liberalne - izven narodnoosvobodilnega gibanja. Če je prva predvsem dragocen prispevek k oblikovanju in zlasti delovanju Slovenske zaveze, pa druga monografija prvič podrobno dokumentirano, s soočenjem britanskih virov, spominskega gradiva in gradiva Ozne oziroma Udbe, prikazuje skrivno mrežo obveščevalnega polsveta na Slovenskem tik pred in med vojno. Ker je bilo njihovo delovanje brez sledov zapoved, je bila zgodovinarjeva rekonstrukcija in interpretacija še bolj težavnejša in zlahka opoteča. Avtorica je to reševala s soočenjem virov britanske službe SOE, rekonstrukcij Udbe in spominskim gradivom, pa tudi pogostim opozarjanjem na še nedostopne vire druge britanske službe. Vsekakor je s knjigo ponovno dosegla velik odmev v javnosti, strokovno pa je pomembna kot eno redkih del iz zgodovine obveščevalnih služb v slovenskem zgodovinopisju, poleg tega pa tudi kot razširitev slike o protifašističnem delovanju na Slovenskem v času tik pred in med drugim svetovnim spopadom. Skoraj odveč, a vendar pomembno je navesti, da Jercina znanstvena produkcija ne obsega le navedenih knjig, pač pa tudi vrsto razprav s temami s področij, ki so bila predmet njenega raziskovalnega zanimanja, tudi v tujih revijah. Odzvala se je na vrsto vabil na znanstvene simpozije in številne tudi pripravila za konferenčne zbornike in druge publikacije.

Vse to, poleg njenih medijskih nastopov, v katerih je govorila o vlogi in potrebi zgodovinopisja najobčutljivejšega obdobja vojne, revolucije in povojnega obdobja, njenih prizadevanj za pridobitev gradiva tajnih služb v javni arhiv, za urejanje gradiva povojnega obdobja, vodenja Sekcije za sodobno zgodovino, v kandidaturo za vodenje Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Njenega predsedovanja Zvezi se starejši člani spominjamo po izvrstno organiziranem in množičnem zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 2004 in mednarodnega simpozija z eminentno sestavo referentov Slovenija v letu 1945.

Ne po svojem prizadevanju je raziskovalno in pedagoško delo nekoliko odrinila na stran, ko so jo na resornem Ministrstvu za znanost in tehnologijo prepoznali za najprimernejšo osebo, ki naj prevzame po upokojitvi dolgoletne direktorice dr. Jasne Fischer vodenje Inštituta za novejšo zgodovino. Upravni odbor inštituta jo je imenoval najprej za vršilca dolžnosti direktorice in nato oktobra 2005 izbral za direktorico Inštituta za novejšo zgodovino. S tem ji je bila dana možnost, da uveljavi nekatere od svojih idej o vlogi zgodovinopisja sodobne dobe in tudi Inštituta za novejšo zgodovino. Izpostaviti je potrebno vsaj dve zamisli, popolno obnovo stavbe Kazina, v kateri je Inštitut deloval, kot dolgoročnega sedeža razširjenega inštituta, z njeno programsko dopolnitvijo s Hišo zgodovine. Sam Inštitut za novejšo zgodovino pa si je prizadevala preobraziti v zgodovinski inštitut, ki bi razširil svoje raziskovalno polje in združil raziskovalne kapacitete tudi za starejša obdobja. Vsekakor sta bila to zastavka, ki sta terjala veliko osebnega angažmaja, naklonjenosti resornega ministrstva, strokovne javnosti in še marsikaterega drugega dejavnika. Soglasje in finančna sredstva za prvo fazo prenove stavbe je še dosegla in kletno etažo spet vzpostavila kot hrambi arhivskega in časopisnega

gradiva primeren prostor, reorganizacije zgodovinopisnih raziskovalnih institucij ne. Vsaj implicitna pričakovanja, da bo inštitut korenito (kadrovsko) preuredila, je niso pritegnila. Pač pa je poživila in posodobila organizacijo raziskovalnega dela v inštitutu samem, spodbudila pogumnejše kandidiranje raziskovalcev za mentorstva mladim raziskovalcem z novimi temami, ki so širile dotedanje raziskovalne usmeritve, spodbujala in podpirala kandidiranje za raziskovalne projekte in povezave s tujimi inštitucijami, uspela vzpostaviti raziskovalno infrastrukturo z modernim konceptom usmeritve zgodovinopisja v digitalno humanistiko, in njeno financiranje. Ob oceni, da vsega zastavljenega ne bo mogla realizirati ob napovedujoči se gospodarski krizi in dvomu v polno nadaljnjo podporo resornega ministrstva se je odločila predčasno končati mandat in se jeseni 2008 vrnila na Filozofsko fakulteto v Mariboru, ostala pa je še nekaj let članica njegove raziskovalne skupine in rada sodelovala v inštitutskih znanstvenih prireditvah. Za slabo desetletje se je spet posvetila pedagoškemu delu, bila nosilka in predavala več predmetov, ki so zajemali zgodovino 20. stoletja, ob številnih diplomskih oz. magistrskih mentorstvih do doktorata vzgojila tudi več raziskovalcev.

Kmalu po izpolnitvi pogojev se je Jerca konec leta 2014 upokojila in se posvetila svojim priljubljenim temam, vsekakor pa tudi sebi in družini. Še vedno se udeležuje v nekaterih znanstveno-upravnih funkcijah kot je zastopanje Slovenije v HERA (Humanities in the European research Area). Kot nekdanji kolega s stičnimi raziskovalnimi interesi upam, da bodo njeno izredno poznavanje političnega in obveščevalnega britanskega in ameriškega gradiva, desetletje in več pregledovanja gradiva *Ozne/Udbe*, predvsem pa njeno znanje in jasen koncept obrodili še katero od objav. Vsekakor pa ji, ne glede na strokovna pričakovanja, s katerimi jo upam, ne obremenjujemo, ob tem želimo predvsem veliko zdravja in zadovoljstva v osebem življenju in družinskem krogu.

Damijan Guštin